

ELŐSZÓ

2017 tavaszán jelent meg Litovkina Anna tollából az *Aki keres, az talál. Bibliai közmondások szótára* című kötet, amely 213 bibliai eredetű közmondást tartalmaz, rövid magyarázattal és pontos bibliai forrásokkal. Már a kötet szerkesztése közben felmerült az ötlet, hogy ezt a gyűjteményt ki kellene egészíteni a bibliai szólásokkal, szállóigékkel és egyéb, átvitt értelmű kifejezésekkel és szavakkal (ezeket nevezi a szóláskutatás összefoglaló terminussal frazémáknak). Ugyanakkor az is világossá vált, hogy bibliai gyökereik megértéséhez szükség van vallás- és művelődéstörténeti háttérismeretekre – gondoljunk például az **áldozatot hoz, bűnbak, áment mond vmire, hétpecsétes titok, elfecséri a talentumait** stb. szólásokra. Így született meg az az együttműködés, amelynek eredményét most a kezében tartja az olvasó.

A BIBLIÁRÓL

Bibliának – vagy más néven Szentírásnak – a kereszténység a maga szent iratait nevezi, amelybe sokféle, különböző terjedelmű és műfajú szöveg tartozik. Az elnevezés görög eredetű: a 'papirusz-tekercs' jelentésű *βιβλίον* [biblion] szó többes száma, amely a föníciai *Büblosz* város nevére vezethető vissza – a kereskedők ott vásárolták az egyiptomi papiruszokat.

Az iratgyűjtemény két részből áll: az első, amelyet Ószövetségnek (vagy Ótestamentumnak) neveznek, jórészt a zsidóság által is szentként tisztelt szövegeket tartalmazza; a másik, lényegesen rövidebb Újszövetség (vagy Újtestamentum) pedig Jézus életéről és tanításáról, illetve az ősegyház életéről szól. Keletkezése hosszú folyamat, mintegy másfél ezer esztendő eredménye. A különböző vallási közösségek által használt gyűjtemények nem teljesen ugyanazokat a szövegeket tartalmazzák, mivel a katolikusok ma az ószövetségi írásokhoz sorolnak olyan iratokat is, amelyek nem héber, hanem csak ógörög nyelven voltak hozzáférhetőek a korai egyház idején – ezeket a legtöbb református közösség sem

tekinti a Szentírás részének. Így a héber és a protestáns Ószövetség 39, a katolikus pedig 45 (Jeremiás siralmait külön könyvnek véve 46) könyvet foglal magába; az Újszövetség pedig 27 iratot, amelyek zöme rövid apostoli levelekből áll. A hagyomány mintegy 40 szerzőt tart számon, akik közt voltak királyok, próféták, papok, de egyszerű közemberek is. Hogy mely könyveket tekintik Istentől sugalmazottnak, vagyis kinyilatkoztatást tartalmazónak, s melyeket nem, sokáig nem volt egyértelmű: a katolikus kánon csak a 4. században, a III. karthágói zsinaton zárult le.

A Bibliát már az ókorban is több nyelvre lefordították. Az Ószövetség görög fordítása, a Septuaginta a Kr. e. 3. században keletkezett. A legismertebb latin fordítást, a Vulgatát Szent Jeromos készítette 390 és 406 között. Mivel a nemzeti nyelvű bibliafordítások megjelenése előtt az egyház évszázadokon keresztül ezt használta, nemcsak hogy ennek a szövege képezte a liturgikus szövegek alapját, de sok szállóige, közmondás és szólás is latinul vált közismertté.

A kereszténység elterjedésével a Biblia a föld számos népéhez eljutott, de a bibliafordításnak, illetve a bibliaolvasásnak igazi ösztönzést a reformáció adott, melynek nyomán olyan híres fordítások keletkeztek, mint például a német nyelvű Luther-féle Biblia (Újszövetség: 1522, Ószövetség: 1534), az 1611-es angol King James-biblia vagy a magyar vizsolyi biblia.

Az első teljes magyar nyelvű Bibliát 1590-ben Vizsolyban nyomtatták, nyolcszáz példányban. Fordítói Károli Gáspár református lelkész és lelkésztársai voltak. Ezt a fordítást az évszázadok során kisebb változtatásokkal közel háromszáz kiadásban nyomtatták újra – ma is a legnépszerűbb bibliafordítás magyar nyelvterületen, javított kiadásával együtt ez a legtöbbször kiadott magyar könyv.

A nyelvileg javított Károli-kiadások mellett 1975-ben megjelent az első protestáns újrafordítás is, amelyet 1990-ben, majd 2014-ben módosítottak: ez utóbbi szövege olvasható jelen szótár idézeteiben is. Az újrafordítás igyekezett kiküszöbölni az előbbi fordítás hibáit – ugyanakkor e munkának áldozatául estek olyan közismert szólásainkban szereplő szavak is, mint például a **szerecsent mosdat**-ból a *szerecsen*: az elavult, önállóan már alig használt szót a mai bibliafordítási gyakorlatnak megfelelően *etióp*-ra cserélték.¹

---

¹ Ugyanez történt a legújabb katolikus fordításokban is: az 1973-as fordításban még *szerecsen* szerepel, míg a Káldi-féle fordítás 1997-es, a Neovulgata alapján javított változatában már szintén *etióp*-ot olvashatunk.

Az első teljes magyar nyelvű katolikus bibliafordítás 1626-ban jelent meg, Káldi György munkájaként. Míg Károliék az eredeti héber és görög nyelvből dolgoztak, Káldi a Vulgatát használta – ennek hatása azonban a nyelvhasználatra korántsem volt olyan erőteljes, mint a protestáns változaté, hiszen a katolikusok körében ekkor még egyáltalán nem terjedt el a bibliaolvasás gyakorlata oly mértékben, mint a protestánsok között.

Az évszázadok során a katolikus Bibliát is többször korszerűsítették, azonban az első valóban sokak által olvasott katolikus fordítás Békés Gellért és Dalos Patrik 1951-ben elkészült Újszövetsége lett. Az eredeti nyelvekből készült teljes új fordítás a Szent István Társulat gondozásában 1973-ban jelent meg. Emellett olvasható még a Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat Bibliája is, amelyet a Káldi-féle fordítás, a Neovulgata² és az eredeti nyelvek figyelembevételével készítettek 1997-ben.

A KÖZMONDÁSOK, SZÓLÁSOK, SZÁLLÓIGÉK ÉS MÁS FRAZÉMÁK ELHATÁROLÁSA

A közmondásokat és a szólásokat (közös nevükön: proverbiumokat) több nemzetközileg elismert közmondásgyűjtő és -kutató nem határolja el egyértelműen egymástól.³

A külföldi terminológiai hagyományokhoz hasonlóan a magyar anyagban sem mindig könnyű meghúzni a határvonalat a proverbiumok e két fajtája között. Tolnai Vilmos a *szólás* gyűjtőnevet használja a közmondásokra, példabeszédekre, szólásmódokra, közszólásokra, szólásmondásokra és szójárásokra.⁴ Margalits Ede

² Az Új Vulgata ma a katolikus egyház hivatalos latin szentíráskiadása, amelyet egy kötetben 1979-ben II. János Pál pápa tett közzé, hangsúlyozva, hogy ez legyen a liturgikus és lelkipásztori célra készülő nemzeti fordítások alapja.

³ Így például szétválasztás nélkül, egymás mellé állítva található Zsukov (1991) gyűjteményében: *пословицы и поговорки*; Whiting (1989) szótárában: *proverbs and proverbial sayings*; valamint *proverbs and proverbial phrases* (Whiting 1977; Taylor–Whiting 1958); Titelman (1996) munkájában: *proverbs and sayings*; Wolfgang Mieder könyveiben: *Sprichwörter und Redensarten* (1979, 1995). Némely meghatározások szerzői a máximákkal és az aforizmákkal rokonítják a közmondásokat (Cuddon 1999: 706). Röhrich háromkötetes munkájának (2011) címében *sprichwörtliche Redensarten*. A terminológiai sokféleségről vö. Röhrich 2011: 13.

⁴ Tolnai 1910: 3.

közmondásokat és közmondásszerű szólásokat,⁵ Paczolay Gyula *közmondásokat és szólásokat*⁶ közl gyűjteményeiben, nem különítve el a kettőt. O. Nagy Gábor nagy lépést tesz, amikor tipográfiaailag is megkülönbözteti a magyar *közmondásokat a szólásoktól*.⁷

Ám a fő problémát nem önmagában a frazematípusok elnevezései körüli tisztázatlanság okozza, hanem az, hogy sem a nemzetközi, sem a magyar közmondáskutatók és -gyűjtők álláspontja nem egyezik abban, milyen egységek tartoznak a szólások, és milyenek a közmondások körébe. Sőt egyes kutatók ugyanazt a proverbsimot az egyik helyen közmondásként, a másik helyen szólásként kezelik.⁸

A közmondások és szólások között legélesebben az alábbi három különbség körvonalazódik (elsősorban O. Nagy Gábor észrevételei alapján):

1. A közmondások mindig mondatértékűek, a szólásoknak ez nem kizárólagos kritériuma.
2. A közmondások általában didaktikus jellegűek, megállapítások, tanácsok vagy ítéletek; a szólások inkább a beszéd nyelvi és stilisztikai eszközei, és rendszerint egyedi esetekre alkalmazhatóak.
3. A szólások nagyon gyakran szorulnak valamilyen kiegészítésre, a közmondások azonban nem, mivel mondatnyi terjedelműek, és önmagukban is teljes gondolatot tartalmaznak.

Néha egy önállóan, szólásként is használatos szókapcsolat mint ha beépülne egy közmondás szövegébe. A közmondás szólássá válhat, de a fordítottja is igaz: a szólás is alakulhat közmondássá. Egyes frazémák, bár közmondásként is léteznek, jóval gyakrabban fordulnak elő szólás formájában, mint például a következő bibliai eredetű pároknál: **ár ellen úszik ~ Ár ellen nem lehet úszni; a damaszkuszi út ~ A damaszkuszi úton nagy a tolongás**. Számos esetben elég egy szólásba beilleszteni a *senki, minden, (nem/sem) lehet, (nem) kell* stb. szavakat, és máris közmondás válhat belőle, vagy éppen fordítva, e komponensek kiesésével a közmondásból szólás lesz, például **Senki sem lehet próféta a saját [a maga] hazá-**

⁵ Margalits 1897.

⁶ Paczolay 1987.

⁷ O. Nagy 1966.

⁸ A magyar terminusokról vö. Voigt 2004.

jában ~ próféta a saját hazájában; Gyöngyöt nem szokás a disznók elé dobni ~ disznók elé szórja a gyöngyöt. A fenti példák jól szemléltetik, hogy a szólás általában a közmondásnál kisebb nyelvi egység.

A közmondásokat és a szólásokat szokás elhatárolni a szállóigéktől, az ismert eredetű szólásmódoktól. O. Nagy Gábor szerint:

A szállóige használója vagy egészen pontosan tudja, kitől, esetleg melyik irodalmi műből idéz, milyen történelmi eseményre utal stb., vagy legalábbis érzi, hogy a használt kifejezésnek nem ő a gazdája, hanem mintegy csak kölcsönvette mástól, s ezért szinte láthatatlan idézőjelbe is foglalja a kimondott szállóigét. Ellenben a szólások és a közmondások használatakor föl sem merül a szerzőségnek vagy a forrásnak a kérdése.⁹

Ám a szállóigék, különösen akkor, ha tömör, frappáns, egymondatnyi állandósult szókapcsolatok, igen közel állhatnak a proverbiumokhoz. Tehát úgy fogalmazhatnánk, hogy a szállóigék mintegy félúton volnának a proverbiumokhoz, vagyis az utóbbiak „eredetüket tekintve lehetnek szerzőjüket felejtett szállóigék is”.¹⁰

Ugyanez vonatkozik sok, közmondássá vált bibliai szállóigére. Például: **Nem az a bűn, ami bemegy, hanem ami kijön; Bölcs ember a házát nem építi fővenyre; Többet vétkezik az ember azzal, ami a száján kijön, mint ami bemegy; Ne kívánd a felebarátod feleségét!** – vajon szállóigék vagy közmondások? Véleményünk szerint mindkettő. Szállóigék, hiszen akik ismerik a forrásukat, a Bibliát, rá hivatkoznak. De ezek a bölcsességek oly széles körben ismertek, hogy közmondásoknak is tekinthetők, és nagyon sokan már nem is hozzák kapcsolatba őket a Bibliával. Nem meglepő, hogy több bibliai eredetű közmondás egyaránt megtalálható a közmondás- és szállóige-gyűjteményekben. Napjainkban az egyik legnépszerűbb magyar közmondást (**Aki másnak vermet ás, maga esik bele**) a köztudatban már nem kapcsolják a forráshoz, pedig a Bibliában legalább hét helyen fordul elő.¹¹ Az alábbi közmondásparódiák is bizonyítják e közmondás népszerűségét: **Aki másnak vermet ás, az elfárad; Aki másnak vermet ás, az a sírásó; Aki más-**

⁹ O. Nagy 1976: 9.

¹⁰ Forgács E. 1997: 45.

¹¹ T. Litovkina 2017: 189–190.

nak vermet ás, rossz ember nem lehet.¹² Kinek jutna ma eszébe, hogy a fent idézett közmondást, illetve más népszerű, bibliai eredetű közmondást (például **Addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér; Az ígéret szép szó, ha megtartják, úgy jó; Többet ésszel, mint erővel; Aki keres, talál; Ki mint vet, úgy arat; Ami késik, nem múlik**) szállóigéknek nevezze?¹³ Ezek és ezekhez hasonló, nagy népszerűségnek örvendő, a forrásukhoz már nem kötött frazémák inkább a közmondásszótárakban találhatóak.¹⁴

A BIBLIAI FRAZÉMÁK MEGHONOSODÁSA MAGYARORSZÁGON

Amikor bibliai frazémákról beszélünk, szét kell választanunk azokat, amelyek már eleve mint frazémák kerültek bele a Biblia szövegébe, és azokat, amelyek a Bibliában még nem frazémaként jelentek meg, azonban alapjául szolgáltak a későbbiekben egy-egy frazémának.

Mivel a nemzeti nyelvű bibliafordítások megjelenése előtt az egyház évszázadokon keresztül a latin fordítást használta, ezért sok bibliai közmondás és szólás is latin nyelven vált népszerűvé. Számos olyan közmondást és szólást ismerünk, amelyet nemcsak a Bibliában találhatunk meg, hanem görög és latin szerzőknél is.¹⁵ Olykor nehéz megmondani, hogy melyik forrás járult hozzá leginkább egy adott proverbium népszerűsítéséhez, ám többnek az ismertté válása kétségtelenül nagymértékben a Bibliának köszönhető.

A bibliafordítások közül a magyar nyelv szókincsére és szólás-kincsére nyilvánvalóan a Károli-biblia tette a legnagyobb hatást – ugyanakkor ez a hatás rétegezett az egyes javított kiadások szerint. Néhány bibliai eredetű kifejezésünkre nem az eredeti Károli-fordításban, hanem valamelyik későbbi kiadásban bukkanhatunk rá. Ilyen például az **Isten kezében vagyunk** szólás. Ezt Jób könyvében olvashatjuk: „Az ő kezében van minden élőlény élete és minden

¹² T. Litovkina–Vargha 2005a, 2005b, 2006; Hrisztova-Gotthardt et al. 2018; T. Litovkina 2018a.

¹³ Ezt bizonyítják T. Litovkina Annának az 1990-es években végzett empirikus felmérései. Bibliai eredetű közmondások szerepléséről a felmérésekben való összefoglalását lásd T. Litovkina 2017: 14–15; bibliai eredetű közmondások variálódásáról lásd T. Litovkina 2018b.

¹⁴ T. Litovkina 2017.

¹⁵ Margalits–Kovács 2014.

ember lelke” (Jób 12,10). Károli még így fordította: „Kinek hatalmában vagyon minden élő állatnak élete, és minden embernek az ő okos lelke.”¹⁶

A Károli-biblia kétségtelen elsőbbsége mellett azonban találunk nyelvünkben olyan bibliai frazémákat is, amelyeknek nem a református Biblia a forrásuk, hanem a Vulgata. Ilyen például a népszerű **siralom völgye** szólásunk, amely a 84. zsoltárban található: „Ha a Siralom völgyén mennek is át, források völgyévé teszik azt, az őszi eső is elárasztja áldásával” (Zsolt 84,7). A héber eredetiben a נַחֲלָה [bákáh] szó szerepel: ez sírást, könnyhullatást jelent. Károli fordításában ez áll: „Kik által menvén az víz nélkül való völgyeken.” A Vulgata ezt a szót a *vallis lacrimarum* ’könyvek völgye’ kifejezéssel adja vissza. Káldi *könnyhullatások völgyé*-nek fordítja – a *siralom völgye* fordulat először Szenczi Molnár Albertnél (1607) bukkan fel –, és a Károli-biblia következő javított kiadásaiban már így szerepel.

Utolsónak említsünk egy olyan bibliai eredetű monofrazémát, amelyik német közvetítéssel került be a magyar bibliai szólások közé: ez a **bűnbak**. Mózes harmadik könyvében egyszerűen csak arról van szó, hogy a nép bűneiért engesztelésül fel kell áldozni egy kecskebakot (3Móz 16,20–22). A *bűnbak* a német *Sündenbock* tükörfordítása.¹⁷

Magyarországon, mint számos egyéb országban, ahol jelen van a kereszténység, meghonosodtak a bibliai eredetű frazémák, és a nemzeti nyelv részévé váltak, olyannyira, hogy használóik gyakran nem is tudják, hogy az adott frazéma a Bibliából származik vagy neki köszönhetően vált ismertté, például **nem tudja a bal [jobb] kéz, mit csinál a jobb [bal]; kő kövön nem marad; kiönti a lelkét (vkinek v. vki előtt); levegőbe beszél; ez vkinek [főleg: nekem] (túl) magas!; ingadozik [hajlik; hajladozik] vki, mint a nádszál.**

Az esetek túlnyomó többségében a bibliai helyek és a belőlük származó, a magyar nyelvben elterjedt frazémák a szókincsükben, illetve a szimbolikájukban azonosak vagy nagyon hasonlóan egymásra, mint például az **Őrzője vagyok én a testvéremnek?** szállóigénél és az **okos vki, mint a kígyó**, valamint a **szelíd vki, mint a galamb** szóláshasonlatoknál láthatjuk:

¹⁶ Vö. Tóth 1901.

¹⁷ Vö. Csúry 1940: 239.

- o 1Móz 4,9: Akkor az Úr megkérdezte Kaintól: Hol van Ábel, a testvéred? Kain ezt felelte: Nem tudom! Hát *őrzője vagyok én a testvéremnek?*
- o Mt 10,16: Íme, én elküldelek titeket, mint juhokat a farkasok közé: legyetek azért *okosak, mint a kígyók, és szelídek, mint a galambok!*

Azonban vannak esetek, amikor a magyar nyelvben meghonosított frazémák egy-egy bibliai történetet vagy egy rájuk tett utalást sűrítenek magukba, vagy a Biblia szereplőihez kötődnek, és így vagy hasonló formában egyáltalán nem szerepelnek a Bibliában, mint például **Ádám (és Éva) óta; Ádámnál (és Évánál) kezd; Ádámról (és Éváról) rokonok; Illés szekere zörög; megfogta az Isten lábát; Krisztus koporsóját sem őrizték ingyen; megjárta a damaszkuszi utat.**

Wolfgang Mieder szerint azokban a nyelvekben, amelyekre a Bibliát lefordították, és amelyekben a Biblia a legfontosabb egyházi könyv, mintegy 300–500 bibliai eredetű proverbium létezik, azonban nem feltétlenül ugyanazok az egyes nyelvekben. Ennek egyik oka Wolfgang Mieder szerint a fordításban¹⁸ kereshető, de számtalan más oka is lehet, hogy az adott bibliai hely egy nemzeti nyelv proverbiumává válik vagy sem, s hogy mennyire őrzi meg a közmondás- és szóláskincs, fennmarad-e az évszázadok során, vagy feledésbe merül.

Vessünk egy pillantást a **Minden ország, amely meghasonlik önmagával, elpusztul** és a **Ha egy háznép meghasonlik önmagával, az a háznép nem maradhat meg** bibliai eredetű szállóigékre, amelyek mindhárom szinoptikus evangéliumban¹⁹ szerepelnek:

- o Mt 12,25: *Ő pedig, ismerve gondolataikat, ezt mondta nekik: Minden ország, amely meghasonlik önmagával, elpusztul, és egyetlen város vagy ház sem maradhat fenn, amely meghasonlik önmagával.*

---

¹⁸ Mieder 1990: 12.

¹⁹ Az első három (Mt, Mk, Lk) evangéliumot szokás szinoptikusnak nevezni, mivel bennük nagyon sok az egyező vagy nagyon hasonló részlet. Márk és Máté több mint 600 versben azonos, és legalább 350 *Lukács evangéliumában* is megtalálható.

- o Mk 3,24–25: *Ha egy ország meghasonlik önmagával, nem maradhat fenn az az ország; és ha egy háznép meghasonlik önmagával, az a háznép sem maradhat fenn.*
- o Lk 11,17: *Ő azonban ismerve gondolataikat, ezt mondta nekik: Minden ország, amely meghasonlik önmagával, elpusztul, és ház házra omlik.*

A fönt idézett szállóigék üzenete: csak az a közösség (családtól nemzetig) erős, amelynek a tagjai kölcsönösen támogatják egymást és összefognak. Ahol viszont a pártoskodás és a széthúzás uralkodik, ott az eredmény a pusztulás és a megsemmisülés. A történelem és a mindennapi élet számtalanszor igazolta Jézus szavait. A **The house divided cannot stand** 'A megosztott ház nem állhat fenn' szállóige elég nagy népszerűségnek örvend angolszász területen, és közmondássá vált,²⁰ míg a magyar nyelvben ebben a formában nem honosodott meg. A **Minden ország, amely meghasonlik önmagával, elpusztul** Magyarországon csak a Bibliához kötött szállóigeként létezik, közmondássá nem vált. Helyette a szinonimája, az **Egységben az erő** él a magyar köztudatban.²¹

FRAZÉMÁK ELŐFORDULÁSA AZ Ó- ÉS ÚJSZÖVETSÉG EGYES KÖNYVEIBEN

Ha megvizsgáljuk a Biblia könyveit, feltűnik a nagy aránytalanság a frazémák előfordulását tekintve: például van olyan, amely mind az Ó-, mind az Újtestamentum több könyvében is megtalálható, és akad olyan, amely csak egyszer fordul elő. Nézzünk meg két példát az egyszeri előfordulásra, a **tiszta vki v. vmi, mint a hó** szóláshasonlatra és a **nem tudja a bal [jobb] kéz, mit csinál a jobb [bal]** szólásra:

- o Siral 4,7–8: *Előkelői tisztábbak voltak, mint a hó, fehérebbek, mint a tej, testük pirosabb volt, mint a korall, mintha zafírból metszették volna őket.*
- o Mt 6,2–4: *Amikor tehát adományt adsz, ne kürtöltess magad előtt, ahogyan a képmutatók teszik a zsinagógákban és az utcákon, hogy dicsérjék őket az emberek. Bizony mondom nektek: megkapták jutalmukat. Te pedig amikor adományt adsz, ne tud-*

²⁰ Mieder 1998.

²¹ T. Litovkina 2017: 83–84.

ja a bal kezed, mit tesz a jobb, hogy adakozásod rejtve maradjon; és majd a te Atyád, aki látja a rejtett dolgokat, megjutalmaz téged.

Lássuk most a frazémák többszörös alkalmazását a Biblia egyes könyveiben. Kezdjük a bemutatást az Ószövetséggel. Íme, példák az **égig ér** szövegre:

- 1Móz 28,12: És álmod látott: Egy lépcső állt a földön, amelynek teteje az *égig ért*, és Isten angyalai jártak azon fel és le.
- Jób 20,5–7: a bűnösök vigadozása nem tarthat sokáig, és az elvetemültek öröme csak egy pillanat? Ha az *égig nőne* is büszkesége, és a felleget érné is feje, semmivé lesz örökre, mint a ganéj, és akik látták, majd ezt kérdik: Hová lett?
- Zsolt 36,6: Uram, szereteted az *égig ér*, hűséged a fellegekig.
- Zsolt 108,5: Mert szereteted az *égig ér*, hűséged a magas fellegekig.
- Dán 4,8–9: A fa csak nőtt és erősödött; olyan magas lett, hogy az *égig ért*, és még a föld széléről is látni lehetett. Szép lombja volt és sok gyümölcs, táplálékot nyújtott mindenkinek. Alatta mezei vadak tanyáztak, ágain égi madarak fészkeltek, róla táplálkozott minden élőlény.
- Dán 4,19: az te magad vagy, ó, király! Te lettél naggyá és hatalmasá; hatalmad megnőtt, *felér az égig*, és uralmad kiterjed a föld határáig.

Aki figyelmesen olvassa a Bibliát, annak azonnal feltűnik, hogy gyakorlatilag minden fontos esemény mind az Ó-, mind az Újtestamentumban többször (de legalább kétszer) megtalálható. Erre a tényre felhívta a kutatók figyelmét Alan Dundes amerikai folklorista is.²² Ugyanarra a frazémára vagy frazémacsaládra többféle összefüggésben is rábukkanhatunk a bibliai könyvekben. Néha egyazon formában jelenik meg a Biblia egyes helyein, ám sokkal gyakrabban tapasztalható a variálódása. Olykor a számok, nevek és a szórend változhatnak, ami egyébként jellemző a néphagyományban élő alkotásokra.²³ Nézzünk néhány példát a **fényes [fénylik] vmi, mint a csillag** szóláshasonlat változatai közül, bibliai előfordulásokkal:

²² Dundes 1999: 21.

²³ Dundes 1999: 63.

- o Ézs 14,12–13: Jaj, leestél az égről, fényes hajnalcsillag! Lehulltál a földre, népek legyőzője! Pedig ezt mondtad magadban: Fölmegyek az égbe, Isten csillagai fölé emelem trónomat, odaülök az istenek hegyére a messze északon.
- o Dán 12,3: Az értelmesekek fényleni fognak, mint a fénylő égbolt, és akik sokakat igazságra vezettek, mint a csillagok, mindörökké.
- o Fil 2,15: hogy feddhetetlenek és romlatlanok legyetek, Isten hibátlan gyermekei az elfordult és elfajult nemzedékben, akik között ragyogtok, mint csillagok a világban, ha az élet igéjére figyeltek.
- o Jel 22,16: Én, Jézus, küldtem el angyalomat, hogy ezekről bizonyosságot tegyen nektek a gyülekezetek előtt. Én vagyok Dávid gyökere és új hajtása, a fényes hajnalcsillag.

A biblia- és közmondáskutatók világszerte hangsúlyozzák a Biblia egyes könyvei közül elsősorban a Példabeszédek könyvének a szerepét a mondások használatát illetően. Mieder szerint az angol nyelvben meghonosodott 212 mondásnak majdnem a fele – 100 – az Ótestamentumban, a Példabeszédek könyvében fordul elő.²⁴ Claus Westermann azt állítja, hogy nincs még egy olyan könyv az Ószövetségben, amely úgy tükrözné az ókori Izraelben élő emberek tökéletes, ám árnyalt megértését, mint a Példabeszédek könyve,²⁵ és ezt az írásművet illeti a „bölcseiségkönyv” elnevezés is. A több évszázad bölcseinek a gondolatait tartalmazó könyv egyes szakaszaiban a mondások minden terv nélkül követik egymást. Claus Westermann szavait idézve:

A Példabeszédek könyve szóképek vagy verbális amatőr képek gyűjteményére hasonlít. Ezek a példabeszédek nincsenek rendszerezve, és általában nélkülöznek bármiféle tematikus vagy kronológiai sorrendet: egy családi fotógyűjteményre emlékeztetnek, amelybe évről évre bekerülnek a fotók, míg végül elvesznek az összefüggések. Ezek a szóképek a bölcset és a boldot cselekvés közben mutatják be.²⁶

Kathleen M. O'Connor a Példabeszédek könyvének céljait megvizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a mű egyik célja a

²⁴ Mieder 1990: 12.

²⁵ Westermann 1995: 118.

²⁶ O'Connor 1988: 36.

szórákoztatás;²⁷ azonban a másik, sokkal általánosabb, a fiatalab-
bak, az „egyszerűek”, a tapasztalatlanok oktatása a bölcsességre,
ami nem utasítások vagy pontosan megfogalmazott dogmák által
történik, hanem az ellentétek szembeállításával (például a jó és a
rossz, a bölcs és a bolond).²⁸ A Példabeszédek könyvének harmadik
célja segítséget nyújtani az embernek abban, hogy megbirkózzék
az élet zűrzavarával.

A Példabeszédek könyvének „bölcsességekönyv” elnevezése az
Ószövetség négy más írásművére is kiterjed: a Prédikátor könyvé-
re, a Jób könyvére,²⁹ illetve két, csak a katolikus kánonban szereplő
könyvre is, a Sirák fia könyvére és a Bölcsesség könyvére.³⁰ Ezek-
ben nagy számban találhatóak mondások, ám találkozunk velük az
Ótestamentum más részeiben is, például a Zsoltárok könyvében,
Józsué könyvében, Sámuel második könyvében, a Királyok első és
második könyvében.

Az Újszövetségben is rengeteg közmondás fordul elő. Mieder
szavait idézve:

Az Újtestamentum evangélistái az Ótestamentumban található
mondásokat felhasználva, egyfajta hidat építettek az ókori zsi-
dó népbölcsességek és a nemzeti nyelvekben később keletke-
zett bölcsességek között.³¹

Ezt bizonyítja az a tény, hogy az Ószövetség egyes frazémái az Új-
szövetségben is felbukkannak:

- **elszélednek *vkik*, mint a pásztor nélküli juhnyáj [nyáj]** 'irányí-
tás, vezetés és célok nélkül az emberek képtelenek közösséget
alkotni'
- Ez 34,6: Ott bolyongott nyájam minden hegyen és minden magas
halmon; szétszóródott nyájam az egész föld színén, és nincs aki
utána eredjen, nincs aki megkeresse.
- Ez 34,12: Ahogyan a pásztor gondját viseli a nyájnak, amikor
ott áll juhai között, amelyek szét voltak szóródva, úgy viselem

---

²⁷ O'Connor 1988: 36.

²⁸ O'Connor 1988: 37.

²⁹ McKenzie 2002: 20.

³⁰ McKenzie 2002: 227.

³¹ Mieder 1990: 7.

gondját juhaimnak. Kiszabadítom őket mindenünnen, ahová csak szétszóródtak egy felhős, borús napon.

- Zak 10,2: De a házibálványok hazug kijelentést adnak, a jóskák rászédnek látomásaikkal, haszontalan álmokat beszélnek el, és amivel vigasztalnak, mit sem ér. Ezért széledt el népem, mint egy nyáj, nyomorúságra jutott, mert nem volt pásztora.
- Mt 9,36: Amikor látta a sokaságot, megszánta őket, mert elgyötörték és elveszettek voltak, mint a juhok pásztor nélkül.
- Mt 26,31: Akkor így szólt hozzájuk Jézus: Mindnyájan megbotránkoztok bennem ezen az éjszakán, mert meg van írva: „Megverem a pásztort, és elszélednek a nyáj juhai.”
- Mk 14,27: És akkor így szólt hozzájuk Jézus: Mindnyájan megbotránkoztok bennem, mert meg van írva: „Megverem a pásztort, és elszélednek a juhok.”

Az Újszövetség könyvei közül a legtöbb frazéma Máténál található, és ezek jó része szintén szerepel a másik két szinoptikus evangéliumban, de előfordul, hogy egy-egy frazémát (vagy annak forrását) mind a négy evangéliumban megtalálunk – mint például a **golgotát jár** szólást:

- Mt 27,33–34: Amikor arra a helyre értek, amelyet Golgotának, azaz Koponya-helynek neveznek, epével kevert bort adtak neki inni. De amikor megízlelte, nem akart inni belőle.
- Mk 15,22–23: Elvitték őt a Golgota nevű helyre, ami ezt jelenti: Koponya-hely, és mirhás bort adtak neki, de ő nem fogadta el.
- Lk 23, 33: Amikor arra a helyre értek, amelyet Koponya-helynek hívtak, keresztre feszítették őt és a gonosztevőket: az egyiket a jobb, a másikat a bal keze felől.
- Jn 19,17: Ő pedig maga vitte a keresztet, és kiért az úgynevezett Koponya-helyhez, amelyet héberül Golgotának neveznek.

Nézzünk példát arra is, amikor a három szinoptikus evangéliumban szerepel egy frazéma: ilyen az **Újbornak új tömlő kell | Nem való az újbor régi tömlőbe**:

- Mt 9,17: Újbort sem töltenek régi tömlőbe, mert a tömlő szétreped: a bor is kiömlik, a tömlő is tönkremegy; hanem újbort új tömlőbe töltenek, és akkor mindkettő megmarad.

- Mk 2,22: És senki sem tölt újbort régi tömlőbe, mert szétrepeszti a bor a tömlőt, és tönkremegy a bor is, a tömlő is; hanem az újbor új tömlőbe való.
- Lk 5,37–38: Újbort sem tölt senki régi tömlőbe, mert az újbor szétrepesztené a tömlőt, és kiömlene, sőt a tömlő is tönkremerne. Hanem újbort új tömlőbe kell tölteni.

Az Újtestamentumban előforduló bölcsességek, illetve frazémák jelentős része az Ótestamentumban is már megfogalmazódott életbölcsségeket ismétli, amelyek elsősorban az embert próbálják eligazítani a mindennapi élet nehézségeivel és problémáival való küzdelmében.³²

A biblia-, szólás- és közmondáskutatóknak nem egységes az álláspontjuk arról, hogy vajon a Bibliában található proverbiumok és más frazémák ismertek voltak-e már a Biblia egyes könyveinek megírása előtt, vagy pedig a bölcséleti iskolák mestereitől származtak-e.³³ Valószínű, hogy az Ó- és Újszövetség több könyvében is megtalálható szólások és közmondások korábban szájhagyományként éltek, mielőtt bekerültek volna a Biblia egyes könyveibe.

Westermann azt bizonyítja, hogy a proverbium műfajának aranykora volt már az írásbeliséggel nem rendelkező társadalomban is.³⁴ Küchler szerint bármilyen proverbiumot tulajdonítottak is a Biblia egyes könyveiben Jézusnak, az már létező népi bölcsesség volt.³⁵ Mieder azt hangsúlyozza, hogy Jézus tanító beszédei a szájhagyomány útján elterjedt mondásokra épülnek, és az ő szavaival mindenképpen hozzájárultak további elterjedésükhöz.³⁶ Am szerinte hatalmas hiba lenne arra gondolni, hogy a Példabeszédek könyve kizárólag népi proverbiumokból állna.³⁷ Nel úgy tartja, hogy „[a] bibliai irodalomban csak néhány igazi népi mondás található, ezeknek nagy részét valószínűleg a bölcséleti iskolákban gyűjtötték és keltették új életre”.³⁸

---

³² Mieder 1990: 7.

³³ Westermann 1995: 3–4.

³⁴ Westermann 1974.

³⁵ Küchler 1979, idézi Westermann 1995: 114.

³⁶ Mieder 1990: 8.

³⁷ Mieder 1990: 8–9.

³⁸ Nel 1982: 15.